

Soo Young Park:
Vergleichende Analyse der Satzgliedstellung
im Deutschen, Ungarischen und Koreanischen.

Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 24. Wiesbaden 1987. 180 oldal.

1. Ez a tanulmány egy újabbfajta megközelítése a nyelvek szórendi konfrontációjának s egyben a magyar szórendnek. Hatalmas szakirodalmi anyag felhasználásával fog bele három különböző típusú, egészen más nyelvcsaládokhoz tartozó nyelv mondatainak egybevetésébe. Az összehasonlítás alapja egy negyedik nyelvből: franciából fordított szöveg, ezért a könyv fordításméleti szempontból is tanulságos. Saint-Exupéry meséjének (Le Petit Prince) mégsem folyamatos szövegét dolgozza fel, hanem csak azokat a kijelentő mondatait, melyek fordítása legalább az egyik nyelvben tárgyias szerkezetet tartalmaz. Korpusza ily módon 140 azonos szöveghez tartozó, de egymással többnyire nem közvetlenül összefüggő mondatból áll. A könyvnek egynegyedét e 140 mondat bemutatása foglalja el négy nyelven (a koreai mondatok latin betűs átírásban), mégpedig a forrásnyelvet kivéve mindegyik alatt egy sornyi szerkezeti mutatószámokkal.

2. A szövegek közlést és képletes szerkezeti elemzést egy rövidebb elméleti rész vezeti be, majd egy hosszabb táblázatos statisztika követi és egy rövid összefoglalás zárja le.

Mindjárt a bevezetésben megjegyzi a szerző, hogy a szórend jelenségeit a nyelvtudomány három különböző szinten vizsgálja: a szintagma, a mondatrész és a funkcionális mondatperspektíva szintjén. Ő a továbbiakban csak a mondatrészek szintjével foglalkozik részletesen. Nem tartja célszerűnek a VSO stb. típusok szerinti tipológiai osztályozást, mert az a nyelveknek csak egy részére érvényes; ahol nincs grammatikai szerepe a szórendnek, ott más a funkciója. A német és a koreai az előbbi, a magyar az utóbbi típusba tartozik. Nem szisztémákat, hanem szövegeket kell összehasonlítani. Hogy Greenberg Basic Word Order tipológiája a magyarban csődöt mond, azt példán mutatja be: *N. Der Mann liest eine (die) Zeitung* (SVO); *Kor. gū namza-nūn (gu) sinmun-ül ilgmūnda* (SOV); *M. A férfi újságot olvas* (SOV); *A férfi olvassa az újságot* (SVO); *A férfi elolvassa az újságot* (SVO). És az SVO szórend még azt sem jelenti, hogy a magyarban az ige a második helyre kerül, hiszen van ilyen: *A csillagász 1920-ben megismételte előadását*. A magyar tehát nem tartozik sem az SVO, sem az SOV típusba, mert a magyar igeinek nincs grammatikailag megszabott helye.

A szintagmán belüli elemek sorrendjével Park csak vázlatosan foglalkozik, de itt is fenntartásai vannak Greenberg általánosításaival szemben. Magyar példáit itt is helyesen válogatja meg, de olykor megfélekedzik egy-egy másik szórendi változatról, mely a bemutatottal szinte egyenértékű. A jelzős főnév, a birtokos szerkezet, a határozó alakú jelző, a vonatkozó mellékmondat, az összetett számnév és a hasonló szerkezet sorrendjét röviden megvizsgálva megállapítja, hogy a németre túlnyomórészt a „Modifikat vor Modifikator”, a koreaira pedig az ezzel ellentétes sorrend jellemző; a magyar ebből a szempontból vegyes típusú, mert pl. a jelzős, a birtokos szerkezetekben és a számnevek egyik típusában a modifikátor elől áll, a határozó alakú jelző, a vonatkozó mellékmondat pedig hátul.

3. Az önálló mondatrészek jellemzése egy mondatrész-elmélet vázlatával kezdődik. A mondatrész (Satzglied) fogalmát a Heidolph-féle szófaj fogalmával szoros kapcsolatban és Glinz alapján igei és nem igei mondatrészekre osztja, és azt tartja rájuk legjellemzőbbnek, hogy egy mondatrész a mondaton belül egészében (permutációs módon) eltolható vagy helyettesíthető (kicserélhető). Park figyelmeztet arra, hogy bár az alany, állítmány, tárgy és határozók fogalmát minden nyelvben közönséges szokták tekinteni, már a tárgy (azaz Objekt) az egyes nyelvekben többféle lehet. (Pl. „Ez emlékeztet a nagybátyámra” határozója a magyarban sublativusi határozóvonzat, a német elemzés szerint indirektes Objekt.) A hagyományos megnevezések mellett megemlíti a függőségi grammatika fogalmait is.

Az egyes mondatrészek formáit a tipikus szófajokkal és morfológiai sajátosságaikkal jellemzi. Az alany formai jegye a magyar és a német nominativusnak többnyire \emptyset végződése, a főnévi értékű névszói csoport szófaji alkata pedig a szerző jelölésmódja szerint: S-1 főnév, S-2 tulajdonnév, S-3 névmás, S-4 infinitivusi vagy mellékmondati szerkezet, S-5 helyőrző (Platzhalter). Ez utóbbi megnevezés a mondatnak azt a névmási elemét jelenti, mely a mondatnak gyakran más helyen levő igenévi szerkezetére vagy mellékmondatára utal. (Pl. *Az teszi széppé a sivatagot, hogy valahol egy kutat rejt.*) — Az állítmány olyan verbum finitum, melyet modális elemek kísérnek s kongruenciában van egy konkrét alannal; ahol ilyen ige nincs, egy főnév vagy melléknév tölti be az állítmányi funkciót. Egyébként az állítmány elsődleges formája (verbum finitum: P-1) mellett mindhárom nyelvben sokszor előfordul egy nem finitum (nicht-finit) rész is: P-2. (De az állítmányi névszót, ha melléknév, nem ide sorolja, hanem a melléknévi bővítmények közé: E-4.) — A bővítmények (Erweiterung) fajtái: E-1 főnév vagy névmás accusativusban, E-2 főnév vagy névmás dativusban, E-3 főnév vagy névmás egy más esetben, E-4 melléknév, E-5 határozószó, E-6 előjárós vagy névutós szerkezet, E-7 mellékmondat vagy ahhoz hasonló szerkezet, E-8 helyőrző partikula (ha az illető bővítmény az információ főrésze.)

A továbbiakban Park az egy mondaton belüli mondatrészek számáról szól. Ez a magyarban és a koreaiiban minimálisan 1 is lehet, mert vannak alanytalan mondatok. A maximális szám a vizsgált korpuszban 8. A mondatrészek sorrendi helyét ennél kevesebb számmal jellemzi (Position der Satzglieder): PS-1 első, PS-2 második, PS-3 harmadik, PS-4 negyedik hely (ha 4-nél több van, akár több mondatrész is állhat itt), PS-5 utolsó előtti, PS-6 utolsó hely.

Azt is bemutatja a szerző, hogy a korpusz elemzésének értékeléséhez hogyan vette figyelembe a tagadást, a kötőszókat, az indulatszókat és a megszólításokat, az idézőmondatot. A statisztikai eredményeket táblázatokban foglalja össze. Először a német mondatok anyagát foglalja koordinátákba aszerint, hogy 1. milyen formájú alany hányadik helyen áll, 2. az alany hány mondatrésznyi terjedelmű mondatban hányadik helyen áll (1 mondatrészes mondatban nincs alany), 3. az igei állítmány hány mondatrésznyi terjedelmű mondatban hányadik helyen áll, 4. milyen formájú bővítmény hányadik helyen áll, 5. a bővítmény hány mondatrésznyi terjedelmű mondatban hányadik helyen áll. Ugyanez az öt táblázat megvan a magyar és a koreai 140 példamondatból is. A táblázatok kis négyzeteiben az abszolút előfordulási számok mellett, illetőleg alatt két irányba mutató százalékos arányszámok is meg vannak adva.

A négy nyelvű mondatár igen tanulságos és hasznos, mert az adatok ezen ellenőrizhetők, és a hibák vagy téves besorolások, félreértések is tetten érhetők.

Már a táblázatok áttekintésekor felmerül az emberben egy kétely: a három fordítás valóban egyenértékű? Szükségszerűen a nyelvre jellemző az, hogy a magyarban nincs 8 részből álló mondat, holott a németben van? Hátha csak a fordító alkalmi megoldása a kevesebb vagy több mondatrészből álló — bizonyos fokig az eredetinek a szerkezetétől eltérő — mondat?

A mondatrészek számába Park nem számítja bele a jelzői és általában a másodrendű mellékmondatokat. Így pl. ez a mondat nála 3 tagú: „*És egy apró emberkét / láttam, / egy teljességgel rendkívüli kis emberkét, amint komoly figyelemmel szemlél.*” (A franciában és a németben itt névmási alannal kezdődő jelzői mellékmondat van.) Épp ezért különös, hogy a 18. mondatban mondatrészként választja le az első határozót: „*Amulattól / kerek szemmel / néztem / hát / a különös tüneményt.*” Pedig itt az okhatározó nem a mondatnak, hanem csak a *kerek*-nek a határozója. Másutt hasonló jellegű szerkezeteket másképp tagol a magyarban, mint a németben.

4. A sok apró tévedés ellenére — melyet persze csak magyar és német példamondataiban tudtam észrevenni — nagyon meggyőzők az összehasonlító elemzésből adódó tanulságok az alany, az állítmány, a különféle bővítmények helyéről az 1, 2 stb. tagú mondatokban. Számos olyan részletmegállapítást olvashatunk, mint mindjárt az első: a németben és a koreaiiban a főnévi alany ritkábban fordul elő, mint a névmási; a magyarban

éppen fordítva. A németben erős a tendencia, hogy az alany első helyre kerüljön; különben a második helyet kivéve bárhova kerülhet. A magyar alany szintén kedveli az első helyet, de második leggyakoribb helye a mondat végén van (s ez a másik két nyelvben igen ritka). Ennek magyarázata az, hogy a magyar alany gyakran réma funkciójú. — A statisztika szerint az igei állítmány a magyarban leginkább a harmadik helyet (vagy a mondat közepét) kedveli; épp ezért nem tartozhat a magyar sem az ige második helyét kedvelő (SVO), sem az igével végződő (SOV) mondattípusú nyelvek közé. Az állítmány ragozott és nem ragozott része a magyarban egymás közelében helyezkedik el. A tárgy a magyarban nemcsak a második és az utolsóelőtti, hanem az első és az utolsó helyen is állhat.

A bővítmények az adott vizsgálatban nem különíthetők el kötelezőkre és fakultatívakra, mert az igei valenciája és a vele kapcsolatos grammatikalitás különbözik a három nyelvben. A németre általában jellemző a bővítmények utolsó előtti vagy utolsó helye, a magyarra az első és az utolsó, a koreaira a második hely. A bővítmények formái közül a három nyelvben hasonló a megterheltsége az accusativusnak, a határozószónak, a mellékmondatnak és a dativusnak, de feltűnő a különbség az egyéb főnévi esetekre és a viszonzós szerkezetekre nézve. A magyarban és a koreaiában sok bővítmény áll egyéb névszói esetben, a németben (mivel csak a genitivus jöhet szóba) ez alig 1%. A viszonzós (előljárós) határozók viszont a németben gyakoriak és a másik két nyelvben elenyészőek. — A tárgy (E-1) a németben nem fordulhat elő második helyen, a koreaiában utolsó helyen. A koreai mondatban a második és az utolsóelőtti hely a tárgyé, a magyarban ezenkívül az első és az utolsó is. — Park jól látja a magyar birtokos részeshatározó egyik tipikus fajtájában a dativusi jelleget, helyesen idézi rá 94. példamondatát (131. ill. 75): A vulkánjainknak is meg a virágomnak is / hasznukra / válik, / hogy ... (PS-1:E-2, PS-2:E-3, PS-5:P-1, PS-6:S-4).

5. A szerző tévedéseinek egy része onnan ered, hogy bizonyos sajátos kategóriákat önkényesen sorol a saját rendszerének kategóriái közé, vagy határesetekben nem a lényeges kritériumok alapján dönt, más része onnan, hogy a magyar nyelvet nem ismeri elég pontosan. A mellékmondati alanyok közt megjegyzés nélkül említi ezt a példát (21): *Was ich im Leben liebe, ist der Schlaf*. Pedig a mellékmondat itt inkább tulajdonítványi értékű (azaz állítmányi jellegű, hiszen körülírást tartalmaz) és egyúttal témája a mondategésznek, hozzá viszonyítva *der Schlaf* a nyelvtani alany (megjelölő) és egyben propozitum (fókuszot tartalmazó, súlyos mondatrész).

A kötőszót általában nem tekinti mondatrésznek (azaz a mondat valamelyik szórendi pozícióját betöltő egységnek), az *azonban* mégis önálló szórendi egység, határozószónak minősítve, sőt még példaként is megemlíti (146) a 29. magyar mondatot a 3. pozíciójú bővítmények között: „A kis herceg ugyanis engem elhalmozott kérdésekkel, / az enyéimet / azonban / mintha / meg / se hallotta / volna.” Ezt 7 részből álló mondatnak sorolja be: PS-1:S-1, PS-2:E-1, PS-3:E-5, PS-4:E-5, P-2, PS-5:P-1, PS-6:P-2. Vagyis, jelölését magyarul felolvadva: 1. mondatrész főnévi alany, 2. tárgy, 3. határozószó, 4. határozószó + ragozatlan állítmányi rész; az utolsó előtti mondatrész ragozott állítmány, az utolsó megint ragozatlan állítmányi rész. Ebben az elemzésben teljesen elsikkad az, hogy a mondat alanyához két bővített állítmányi szerkezet tartozik (majdnem két tagmondatnak tekinthető). A képlet azt sugallja, mintha az első állítmányi szerkezet („ugyanis engem elhalmozott kérdésekkel”) ott sem volna, és a mondat az alany után „az enyéimet” tárggyal folytatódna. Pedig az *ugyanis* az első (teljes) tagmondatnak éppúgy a 2. helyén áll, mint az állítmányi szerkezet toldásának (ha éppen úgy tetszik: második, hiányos szerkezetű tagmondatnak) az *azonban*. Hiba ezt úgy feltüntetni, mintha *azonban* a teljes mondat 3. helyén állna. — Kevésbé feltűnő az ellentmondás a következő (38.) példában: A B-612-es kisbolygó hírnevének nagy szerencséjére / azonban / egy török diktátor / utóbb halálbüntetés terhe mellett / megparancsolta / népének, / hogy öltözködjék európai módra. 7 részes mondat: PS-1:E-3, PS-2:E-5, PS-3:S-1, PS-4:E-6, P-1, PS-5:E-2, PS-6:E-7. Itt csak az a furcsa, hogy *azonban* a 3. pozícióban önálló mondatrész (mint másutt: határozószónak minősítve), az *utóbb* pedig, mely valóban határozószó, nem is szerepel mondatrészként.

Efféle téves besorolást vagy félreértést találhatunk vagy 10-et a magyar anyagban (s ez a mondat önálló részeinek számát is érinti), és majdnem ugyanennyit a németben. E félresikerült elemzések mellett (melyekkel szemben persze a mondatok többi, mintegy 93%-a elfogadható) hibának, de legalábbis hiányosnak kell tekintenünk a helyőrző alany szerepének a megítélését (99). Megállapítja ugyanis a szerző, hogy a magyarban a szórend sem a grammatikai viszonyok szempontjából, sem az ige szórendi helyét tekintve nem megállapodott. De nem mutat rá a lényegre: az ige előtti hely hangsúlyos, kiemelő szerepére, az ott álló mondatrésznek bizonyos konstellációkban réma-, sőt fókusz-funkciójára. Ez az alanyra éppúgy érvényes, mint a más esetben álló főnévi mondatrésze.

6. A szerző összefoglaló megjegyzései az ilyen apró melléfogások ellenére is helytállóak. Itt csak néhányat tudunk bemutatni a 7 oldalnyi, eredményként leszűrt tételekből:

Hogy ezeknek a nyelveknek az összehasonlítása lehetséges legyen, ki kellett dolgozni egy olyan mondatrész-elméletet, mely a különböző rendszerű nyelveknek közös alapja lehet. Az áttolhatóság, illetőleg helyettesíthetőség próbájának segítségével a mondatrészek három fő kategóriája különböztethető meg: alany (S), állítmány (P), bővítmény (E). Az alany mind a három nyelvben szeret első helyre kerülni. Az alanyi mellékmondat a németben és a koreaiiban gyakran kezdi a mondatot, a magyarban gyakran végzi. A németben az alapsorrend: S + P + E + ... A magyarban: S + ... + E + P + E + ... A koreaiiban: S + E + ... + P.

A korpuszelemzés további részstatisztikai és összefoglalásai is igen tanulságosak a három tárgyalt nyelvre, de a nyelvek szórendi tipológiájának általános képét is pontosítják.

ELEKFI LÁSZLÓ